

Ton van der Lee

DE AFRIKAANSE WEG

Voorwoord

Dit boek werd geschreven in 2007, een periode waarin Afrika op een tweeklank stond.

De meeste Afrikaanse landen waren inmiddels een halve eeuw onafhankelijk. De westerse bemoeienis met Afrika in de vorm van 'ontwikkelingssamenwerking' tijdens de postkoloniale periode was doodverklaard door Dambisa Moyo in haar geruchtmakende boek 'Dead Aid'.

Veel Afrikaanse politici en intellectuelen waren het met haar eens.

Zij zagen meer in het model dat het opkomende China bood: *trade, not aid*.

Er was nog een derde mogelijkheid: Afrika zou ook een eigen koers kunnen gaan varen op basis van de eigen traditie en identiteit.

Ik had inmiddels elf jaar in Afrika gewoond en vond dat die derde optie onderbelicht bleef. Daarom ondernam ik een reis van Kaapstad naar Caïro in een oude Landcruiser, op zoek naar Afrikaanse oplossingen voor Afrikaanse problemen.

Bij het verschijnen van deze heruitgave zijn we inmiddels bijna twintig jaar verder. Was Afrika aan het begin van het millennium nog hoopvol, dat sentiment lijkt nu grotendeels verdwenen te zijn.

De westerse hulp droogt op, China blijkt vooral uit op de grondstoffen van het continent en de hulp van Rusland, waar sommige landen zich in wanhoop toe hebben gewend, lijkt ook niet veel belovend.

Misschien is het meer dan ooit tijd dat Afrika zich bezint op de eigen kracht en identiteit en een eigen koers gaat varen, waarbij Afrikaanse oplossingen voor Afrikaanse problemen ongetwijfeld een cruciale rol zullen spelen.

Ton van der Lee, 2025

Inhoud

Voorwoord.....	5
De vloek van Noach	7
Muti is overal.....	14
Witte honden.....	20
De Eerste Mensen	26
Mel Gibson.....	36
Solitaire.....	46
De Blanken.....	63
You are special	74
De gesprongen snaar	89
Ik ben beschikbaar	96
Op de vlucht	104
Weigeren	107
De god van Afrika	112
Gewapende revolutie	121
Wraak	127
Nooit meer malaria.....	131
De vijanden van Afrika	138
De bibliotheek van mevrouw Chikulamayembe.....	145
De oplossing die niet werkte.....	151
De oplossing die wel werkte	156
Het Bos van het Verloren Kind	168
Een duizendjarig ei	177
De Nieuwe Bloem	182
De bronnen van de Nijl	192
Dreamland	202
De man van vijf miljoen	211
De Afrikaanse Weg.....	218

De vloek van Noach

‘Wij Afrikanen zijn vervloekt. Zo is het, zo was het, en zo zal het altijd blijven.’

Petrus Witbooi zit op een muurtje, een fles in zijn hand. Een jaar of vijfentwintig. Oude, versleten kleren, de sporen van de drank nu al onmiskenbaar afgetekend op zijn vaalbruine gezicht. Achter hem een bordje: ‘Niemand mag hier bottels bring nie.’

‘Het staat in de Bijbel,’ voegt hij eraan toe, spuugt op de grond en neemt een slok Klipdrift.

‘Wie anders snijdt er levende mensen uit elkaar om hun lichaamsdelen te verkopen?’ zegt hij dan, en kijkt me vragend aan.

‘Lichaamsdelen? Uit elkaar snijden?’ antwoord ik.

Hij knikt.

‘Die hebben de heksen nodig voor hun muti. Het liefst hebben ze grote kerels. De armen van een sterke man zijn veel geld waard. Als je die onder de drempel van je winkel begraaft, gaan de zaken gegarandeerd goed. Maar hij moet wel gillen.’

‘Gillen?’ vraag ik.

‘Het is een vriend van me overkomen, pas nog,’ zegt Witbooi. ‘Hij stond te liften, hier in de buurt, vlak buiten Kaapstad. Twee mannen en een oude vrouw namen hem mee. Ze spoten hem iets in zijn gezicht, en toen hij wakker werd lag hij in een bos, met die ene kerel op zijn borst, terwijl de ander bezig was zijn rechterhand af te snijden. De heks zat op een krukje en gaf aanwijzingen. ‘Je moet harder schreeuwen,’ zei ze, ‘anders werkt mijn muti niet.’ Maar mijn vriend was dapper, hij zweeg. Toen stonden de twee mannen op, pakten een tang en begonnen zijn tong uit te trekken, zodat hij zou gaan schreeuwen van de pijn. Gelukkig gleed de man met de tang uit, mijn vriend gaf de ander een trap in zijn kruis en rende weg.’

Witbooi geeft zijn fles door. Ik neem een slok. Goedkope sterke drank, de tranen springen me in de ogen.

‘Wie anders is er zo slecht, dat hij zo iets zou doen. Wie anders dan een Afrikaan?’ vraagt hij en schudt zijn hoofd.

In de verte hoor ik de zee. De branding, die dreunend op de rotsen van Kaap Agulhas uit elkaar spat. Het zuidelijkste puntje van Afrika.

Ik ben hier gekomen om te beginnen aan een reis, die me van Zuid-Afrika tot in Egypte moet brengen. Ik ga de mensen vragen waarom het zo slecht gaat met Afrika. Niet de politici en de professoren, maar de gewone mensen.

De toekomst lijkt somderder dan ooit. Oorlog, hongersnood, aids, het houdt maar niet op. En ik wil weten waarom.

Ik neem afscheid van Witbooi, en loop richting zee. Er staat een harde noordenwind. Ik probeer me voor te stellen waar hij vandaan komt. Uit Namibië? Een land dat bijna een eeuw geregeerd is door de Zuid-Afrikaanse blanken, waar de rassenhaat nog steeds vlak onder de oppervlakte sluimert, maar ook de nieuwe, zwarte machthebbers corrupt blijken te zijn en de grondwet naar believen manipuleren. Of uit Botswana, waar de San, het oudste volk ter wereld, van hun cultuur, identiteit en laatste restje trots worden beroofd, en verdreven worden van hun voorvaderlijke gronden omdat daar toevallig diamanten in de bodem zitten?

Komt de noordenwind misschien uit Zimbabwe? Een demente dictator, een land dat failliet is, geen benzine meer, geen brood. Of van verderop, vanuit Malawi? Vijfentwintig procent aids. Een hele generatie weggevaagd. Kinderen die elkaar moeten opvoeden, domweg omdat er niemand anders meer is.

Of komt de wind van verder weg? Draagt hij de vochtige lucht aan van de oerwouden van oost Congo, waar een nieuwe genocide in volle gang is, zonder dat het iemand iets lijkt te interesseren? Of uit Oeganda, land van de kindsoldaten, waar maar geen einde aan de burgeroorlog lijkt te komen?

Maar nee, de lucht is droog. Misschien komt hij toch uit de hoorn van Afrika, waar Ethiopië het buurland Somalië weer eens is binnengevallen, een land waar de clans elkaar onderling zo haten, dat het niet eens meer bestaat, behalve in naam.

Of uit Soedan. Vijfentwintig jaar zijn ze bezig geweest om een oplossing vinden voor de burgeroorlog in het zuiden. En nu het daar eindelijk vrede is, begint het allemaal weer opnieuw in Dar-

fur. Honderdduizenden doden, miljoenen vluchtelingen.

‘Is Afrika veroordeeld tot eeuwige honger en armoede? Kunnen we er niets aan doen? Kunnen we deze ellende niet snel en voor altijd de wereld uit helpen? Het antwoord luidt: nee, dat kunnen we niet.’

Zo begon Richard Dowden, directeur van de eerbiedwaardige Royal African Society onlangs in Londen zijn toespraak tot de verzamelde leden, die in het verleden beroemdheden als Livingstone telde, en tegenwoordig kan bogen op mensen als...

In zijn boek ‘Willens en Wetens’ stelt Jan Pronk, dat de versnelende globalisering en de westerse tariefmuren de Afrikaanse landen keihard uitsluiten van de toenemende welvaart in de rest van de wereld. En dat daar weinig aan te doen lijkt, ondanks de heldhaftige inspanningen van mensen als Bono en Bob Geldof. Of de met veel ophef aangekondigde Commissie voor Afrika, waar sindsdien weinig meer van vernomen is.

De wereld heeft nu eenmaal een arme achtertuin nodig, waar we ons afval kunnen dumpen, onze wapens kunnen afzetten en onze grondstoffen weg kunnen roven.

Roel van der Veen, auteur van het spraakmakende boek ‘Afrika, van de Koude Oorlog naar de 21e Eeuw’ stelt onomwonden: ‘De desintegratie lijkt voorlopig aan de winnende hand, zeker in West en Centraal Afrika. Voor de rest van Afrika lijkt voortgaande stagnatie het hoogst haalbare.’

Tony Blair noemt Afrika een ‘litteken op het geweten van de wereld.’ En de beroemde Amerikaanse schrijver Paul Theroux vergelijkt Afrika in zijn boek ‘Dark Star Safari’ met een donkere ster. Geen lichtpuntjes. ‘After a spell of being familiar and promising, Africa had slipped into a stereotype of itself: starving people in a blighted land governed by tyrants, rumors of unspeakable atrocities, despair and darkness.’

Inderdaad, in de jaren zestig, toen de meeste Afrikaanse landen onafhankelijk werden, gloorde er even hoop. Maar inmiddels staan de zaken er slechter voor dan ooit tevoren.

Toen ik voor het eerst in Afrika kwam, eind jaren zeventig, gaven de meeste mensen de oude kolonistoren nog steeds de schuld van alle ellende. Maar dat hoor ik niet vaak meer. We zijn alweer drie, soms vier Afrikaanse generaties verder sinds de Europeanen vertrokken.

Inmiddels zijn het volgens veel mensen de Afrikanen zelf, die schuld hebben. Corrupt. Incompetent, oorlogszuchtig, lui. Dat vinden niet alleen veel westerlingen. Ook steeds meer Afrikanen, zowel gewone mensen als vooraanstaande intellectuelen wijzen met de beschuldigende vinger op zichzelf.

Wie heeft er gelijk?

Ik woon hier inmiddels alweer elf jaar, heb bijna heel Afrika bereisd. Maar ik weet het nog steeds niet.

Ik vermoed, dat het continent in de chaotische periode na de plotselinge dekolonisatie domweg de tijd niet heeft gehad om zichzelf opnieuw te ontdekken en te herdefiniëren. Om een eigen weg te zoeken, een Afrikaanse weg. Het is allemaal te snel gegaan. En dat is niet de schuld van de Afrikanen, maar ook niet van de blanken. Het ligt niet zo zwart wit.

Ik wil het in dit boek ook niet over schuld hebben. Ik wil het hebben over oplossingen. Daar ga ik de mensen die ik tegenkom naar vragen. Naar Afrikaanse oplossingen voor Afrikaanse problemen.

Even later loop ik over de rotsen van Kaap Agulhas. Hoog opspattende golven. Ijskoud water, Antarctica is niet eens zo ver weg.

‘U is nou op die mees suidelike punt van die vasteland van Afrika’, lees ik op een koperen gedenkplaat. ‘Onthul deur die staatspresident, meneer P.W. Botha’, staat er in kleine letters onder. De man die Zuid-Afrika regeerde in de hoogtijdagen van de apartheid, de keiharde politicus die bekend stond als ‘Die Groot Krokodil.’ Hij heeft hier blijkbaar ook gestaan, op dit punt waar de Indische en de Atlantische Oceaan samenkomen.

Botha heeft veel gedaan. Van ‘apartheid’ het bekendste Nederlandse woord ter wereld gemaakt, bijvoorbeeld. Een geheim politie-apparaat opgebouwd dat duizenden zwarte Zuid-Afrika-

nen oppakte, martelde, en vermoordde. Een langdurige, smerige oorlog tegen het ANC gevochten. En geweigerd om te verschijnen voor de 'Truth and Reconciliation' commissie.

Maar waar ik hier voor kom, dat heeft hij nooit gedaan.

Het is een symbolische daad. Eentje, die me moet helpen om mijn missie te voltooien. Die me op momenten van twijfel moet herinneren aan de opdracht die ik mezelf heb gesteld. Want het zal niet altijd gemakkelijk worden. Bijna twintigduizend kilometer. Elf landen, een stuk of vier woestijnen, tientallen rivieren, ontelbare bossen, bergen, meren en valleien. Magische woorden: 'Kaap naar Cairo.' Of preciezer gezegd, van Agulhas naar Alexandrië.

Ik heb een flesje bij me, gewoon maar een oud plastic colaflesje van een halve liter, dat ik hier ga vullen met zeewater, en dat ik over een maand of zes leeg wil gieten in de Middellandse Zee, in Alexandrië, want Cairo ligt natuurlijk niet aan zee.

De golven zijn wild, aan de horizon stapelen zich grijze wolken op. Ik trek mijn schoenen uit, rol mijn broekspijpen op, en klauter over de stenen in de richting van de rotsen die het verste in zee uit lijken te steken.

De Portugezen landden als eerste Europeanen op deze onherbergzame kust, in de lang vervlogen tijden dat India niet meer dan een naam was, en China niet meer dan een mythe. Zij noemden deze kaap Agulhas, oftewel Naalden, want het was dankzij de kompasnaald dat zij als eerste westerlingen de zuidpunt van Afrika wisten te bereiken, en te ronden.

Ik laat me tussen een paar van de verste rotsen, waar het niet te diep lijkt, langzaam in zee zakken. Het water komt gelukkig maar tot mijn knieën, maar het is ijskoud en stroomt snel.

Terwijl ik me buk en mijn flesje met water vul moet ik opeens denken aan de Bijbel. Het staat allemaal in Genesis, heeft Petrus Witbooi me bij het afscheid nog even uitgelegd, voor hij me om tien rand vroeg, voor zijn volgende fles.

Noach had drie zonen. Op een dag, het was al een tijdje na de zondvloed, ze waren veilig geland, de dieren waren de wereld ingetrokken, en Noach was een boerderijtje begonnen (hij had alle tijd, want hij werd volgens het boek Genesis 950 jaar oud), op een

dag dus werd Noach dronken. Zijn jongste zoon Cham zag hoe de oude man zich, ik citeer, 'in zijn tent ontblootte.' Hij rende lachend naar zijn twee oudere broers Sem en Jafet. Zij verklikten Cham bij hun vader toen de oude man weer nuchter was. Waarop Noach de nakomelingen van Cham, het zwarte ras, vervloekte en veroordeelde om de afstammelingen van de twee andere broers voor eeuwig tot dienaar te zijn.

In de tijd van de Europese slaverhandel werd dit verhaal gebruikt om het verhandelen van zwarte Afrikanen te rechtvaardigen. Noach zelf had het immers gezegd, het stond in de Bijbel, en die was het woord van God, dus God zelf had het gezegd, zo luidde de redenering.

Volgens de Europese godgeleerden hadden zwarten bovendien geen ziel, en konden dus op één lijn worden gesteld met de dieren, wat de Portugezen, de Nederlanders, de Engelsen, de Fransen en alle anderen die een graantje mee probeerden te pikken van de slavenhandel een perfect alibi gaf om met de Afrikanen te doen wat ze wilden. De meeste Nederlandse slavenschepen hadden zelfs een godvruchtig boekje aan boord, 'Geestelijk Roer van 't Coopmanschip', dat speciaal voor dit doel was samengesteld door dominee Godefridus Udemans. Als de kapitein enige twijfels had over het afranselen of overboord zetten van onwillige slaven hoefde hij Udemans maar even te raadplegen, om te weten dat God aan zijn kant stond, en gerustgesteld verder te varen.

Een oud verhaal kortom, dat sommige mensen, zoals Petrus Witbooi, nog steeds geloven. Witbooi en zijn lotgenoten zijn dan ook niet anders gewend. Van het begin af aan hebben ze te horen gekregen dat ze een minderwaardig soort zijn. Het moet diep in hun onderbewuste verankerd zitten.

De eerste kleurlingen waren de nakomelingen van de Hollandse zeelieden en soldaten die de VOC nederzetting op Kaap de Goede Hoop moesten bemannen. Schepen die onderweg waren naar de Oost legden er aan voor vers water, voedsel en reparaties. In die tijd, het midden van de zeventiende eeuw, werd de Kaap alleen bevolkt door een handjevol Khoi Khoi en San. Zwarte volken waren op dat moment nog niet doorgedrongen tot de streek rond

de Kaap. Het waren twee verwante stammen, die de Hollanders voor het gemak Hottentotten noemden, een bijnaam die werd geïnspireerd door hun onverstaanbare, nauwelijks te leren taal vol klikgeluiden. De Khoi Khoi waren veehouders. De San waren jagers en verzamelaars, een klein, tenger volk met een geelbruine huid, dat geen oorlog of privébezit kende. Veel van hen waren zogenaamde strandlopers; ze woonden aan het strand, zwierven langs de branding, en leefden van wat de zee hen bracht. De Hollanders waren niet erg onder de indruk van ze.

Een reiziger die de Kaap in 1676 aandeed schreef dat zij 'soo weinig menscheljkheys vertoonen datse meer het onvernuftige vee dan redelijke menschen komen gelijk te zijn.' Toch knoopten de Nederlanders al snel relaties aan met de Khoi-San vrouwen, en de eerste kleurlingen werden geboren. Sommigen werden grootgebracht op het fort dat de VOC op de Kaap bouwde, en werden ingezet als tolken en onderhandelaars, maar ook als huisbedienden. Later werden ze steeds vaker te werk gesteld op de velden rond het fort waar het voedsel voor de schepen werd verbouwd. De kleurlingen, die nergens bij hoorden, gehoord en geminacht door zowel de blanken als de Khoi-San, begonnen binnen een of twee generaties in kleine groepjes bij elkaar te wonen op de landerijen. Ze vermengden zich met de slaven die de VOC in diezelfde tijd uit de oost had gehaald om het land te bewerken, en een nieuw volk was geboren. Een volk, dat vanaf het begin te horen kreeg, dat het minderwaardig was, en nergens anders goed voor was dan slavernij.

Mijn fles is vol, ik schroef de dop erop. Die gaat er pas weer af, als ik in Alexandrië aan de Egyptische kust sta. Daar laat ik dit water in zee lopen. Dan zal ik mijn opdracht vervuld hebben. Dan zal ik hopelijk wat wijzer zijn, en thuiskomen met een paar oplossingen.

Petrus Witbooi was in ieder geval geen goed begin. Geen man van oplossingen.

Muti is overal

Gelukkig is Mama G. er nog. Ik heb haar gesproken, toen ik mijn reis voorbereidde in Johannesburg. Mama G. is een grote, imposante vrouw van een jaar of vijftig, met een lage stem en een schorre lach. En ze heeft een oplossing.

Ik rijd naar haar toe door de uitgestrekte sloppenwijken van Kliptown en Soweto. Niet stoppen op de kruispunten, hebben vrienden me gewaarschuwd. Te gevaarlijk.

‘En sla vooral geen zijstraten in.’

Hier wonen de mensen, die elke dag naar de welgestelde buurten van Johannesburg reizen in oude, gammele taxibusjes, een rit van een uur of meer, om het vuile werk voor de rijken op te knappen. Hier leven de mensen die elke dag onder de grond verdwijnen om het goud uit de mijnen naar boven te halen. En dat zijn dan degenen die geluk hebben, degenen met een baantje.

Hier leven de wanhopigen, die elke dag moeten vechten om te overleven.

Het ANC heeft niet veel voor hen kunnen doen. Hier en daar zie ik een groep huisjes van het standaardmodel dat de regering tegenwoordig overal in het land neerzet. Vier muren van grijze blokken gasbeton. Een dak van golfplaat. Twee kamers, een keuken, een toilet. Huisjes, waar vaak tien of meer mensen bij elkaar wonen.

Maar ik zie vooral krotten, eindeloze rijen krotten, waar de hitte overheen zindert. Bouwvallen van sloophout, plastic, roestige autoportieren, alles wat de mensen maar hebben kunnen vinden. Geen electriciteit, geen stromend water. Open riolen waar kinderen in spelen, rafelige kleren die aan lange lijnen te drogen hangen. Vrouwen die met uitdrukingsloze gezichten voor zich uitstaren, een baby op de arm. Mannen die rondhangen langs de weg, hopend op een baantje, op werk, al is het maar voor een dag.

Soweto en de andere townships blijven groeien, veel harder dan het ANC kan bouwen. Het platteland loopt leeg, en daarbij komt de voortdurende stroom van migranten uit de omringende landen,

waar het nog slechter gaat. Zimbabwe, Mozambique, Angola. Allemaal gelokt door dromen van het beloofde land, door de magische klank van de almachtige Rand.

Illegale migranten, die geen rechten hebben. Geen verblijfsvergunning, geen werkvergunning, geen stemrecht.

Ze zitten in dezelfde positie als waarin de meeste zwarte Zuid-Afrikanen zich bevonden voor Mandela aan de macht kwam. Toch hoeven ze niet op veel sympathie te rekenen van de Zulu's en de Xhosa's die de overgrote meerderheid van de bevolking uitmaken. Ze worden beschouwd als profiteurs, als parasieten, als concurrenten. Deportaties zijn aan de orde van de dag, en bijna elke dag staat er wel een bericht in de krant over een Angolees of een Mozambikaan die is neergestoken of gestenigd in een van de townships. Of de necklace heeft gekregen, de autoband die iemand om de nek wordt gehangen, en dan in brand wordt gestoken. Het moet een afschuwelijke dood zijn.

Hier woont ook Mama G., en hier wonen de meisjes, waar zij een oplossing voor heeft bedacht. Meisjes die seropositief zijn, of aids hebben, en een kind krijgen. Veel van die baby's zijn niet besmet als ze ter wereld komen, maar in de eerste maanden van hun leven wordt de ziekte alsnog overgebracht via de moedermelk.

In de meeste gevallen omdat de mensen niet beter weten, maar ook jonge, seropositieve moeders die wel op de hoogte zijn blijven hun kinderen meestal de borst geven, omdat ze domweg geen geld voor melkpoeder hebben. Dus begon Mama G., die verpleegster van beroep was, haar milkbar. Eerst aan huis, voor meisjes in haar directe omgeving. Ze deelde op eigen kosten blikken melkpoeder uit.

Inmiddels heeft ze haar eigen plek in het ziekenhuis van Soweto en wordt haar oplossing ondersteund door allerlei organisaties, ook internationale.

Ik parkeer bij een van de zijvleugels van het enorme gebouw, dat als een reusachtige stenen kolos oprijst uit een zee van krotten.

Bij de ingang hangt een bordje: 'This is a gun-free zone'. Ik word binnengelaten door een vriendelijk lachende bewaker met een pistool op de heup.